

(מדברי הראב"ד נראה שנקט שבספק מעמידים הנכסים בחזקת הנותן, ולפי"ו אף בספקות דלהלן הדין כן, עכ"פ במפקיה, שאין שם לתא דאיסורא).
ויש מי שפרש שמדובר באומר 'נכסי', ומפני שלא אמר 'כל נכסי' חוששים לנכסים אחרים (רשב"א בשם ראב"ד).

'מקצתן לראשון וכולן לשני' — ראשון קנה, שני לא קנה' — הרא"ש פרש 'כולן לשני' — כל מה שנשאר לו לאחר שנתן לראשון. וצריך לומר שמדובר ב'נמלך' — שכשנתן לראשון לא היה בדעתו לתת השאר לשני, כי אחרת הרי הוא חוזר גם מן הראשון כשעמד, כמו שאמרו לעיל. (וזה כוונת רשב"ם במש"כ 'חזור בו' לפי פירוש הב"ח בהגהותיו).

ואולם התוס' בנדרים (מג: ד"ה ראשון. ונ' שיש שם ט"ס וצ"ל 'אי נמי' במקום 'אם כן'. שהתחלפו כ' ונ' בראשי תבות. ע"ש) פרשו 'כולן' כפשוטו, שנמלך ונתן לשני גם את מה שנתן לראשון. [ובספר אור שמח (זכיה ומתנה — ט, יח) נקט כפרוש זה בבאור הסוגיא, וכפשט דברי הרשב"ם, ומכאן הוכיח שאין אומרים במתנת שכ"מ הואיל ובטלה מקצת המתנה, בטלה כולה, אלא כל מה שיכול לחול — חל, ולכן השני קנה מקצת הנותן, הגם שבאותם הנכסים שכבר נתנם לראשון, לא חלה מתנתו. ע"ש].

*

'... ועם כל זאת, כדי להעמידך על האמת, לא אעלים ממך כי לאחר כך, כאשר פטרתי שליח הדיינים בערב שבת, הייתי תאב למצוא בשום מקום כתוב אי מלוה על זמן חשיב 'ראוי' אי לאו. ובבוקר בשבת בבית הכנסת האיר הקב"ה את עיני, ובא בע"ה אחד והביא לי ספר זקן ושאלני מהו. והצצתי בו ואמרתי הוא פירוש מתורת כהנים. וראיתי בו בתחלתו קצת תשובות ישנות. אחת היתה כתיבת יד רבינו יצחק אור זרוע, והיה (אולי: והיא) גם כן בחיבורו, ומכיר אני כתיבת ידו, כי כמה ימים היה בחדרי. ומצאתי שם גם כן תשובה ישנה ששאלו על שכיב מרע שצוה כמה עניינים, ובכלל הצוואות שצוה ליתן לאשתו רבית. והשיב, וזו לשונו:

ועל הרבית — אפילו אי הוי ראוי ולא גביא כתובה מיניה, מיהו זכתה האלמנה בו מכח המתנה שצוה בעלה במתנת שכיב-מרע ליתן לה הריבית, דאיתא נמי בבריא במעמד שלשתן, כמלוה גופה במעמד שלשתן, דמי לא עסקינן 'הלוואתו לפלוני' בכגון שקבל זמן לפרוע לו ועדיין לא הגיע הזמן, דמצי ליתנו במתנת שכיב-מרע, ואיתיה בבריא במעמד שלשתן בכי האי גוונא דלא הגיע זמן, ריבית נמי לא שנא...'

ושמחתי וצערתי בראותי זה. שמחתי דנתברר לי דהלוואה לזמן חשוב 'ראוי' [מדיליף מיניה ריבית] ואפילו לאחר מיתה חשוב ראוי לדברי הכל. וצערתי שלא זכיתי להגיע לידי התשובה בטרם הפרד הרץ ממני... (מתוך שו"ת מהרי"ל עו).

דף קמט

'יהנה בהן מהו... יראה בהן מהו, יעמוד בהן מהו... תיקו' — שכיב מרע שכתב בצוואתו 'אני מניח לפלוני כך וכך' — מועיל. ואף על פי שבבריא אינו מועיל, זהו משום שלשון זו אינה שייכת אצלו,

אבל בשכ"מ כך היא עיקר לשון מתנתו, לפי שהוא נפטר מן העולם ומניח נכסיו אחריו, וכך הוא מצוה — לפלוני זה אני מניח. כן כתב הרא"ש בתשובותיו (פג,ב). וכן כתב הרשב"א (ח"ב שצב) — 'זוה פשוט לא יסתפק בזה שום אדם'.

ואולם מהרי"ק (בתשובה צד) כתב שאין מועילה לשון הנחה. והרד"ך השיגו. וכתב שמי שרגיל בלשון הלעזות, גם מהרי"ק מודה שמועיל, שכן רגילים בני אדם להשתמש בלשון זו בלעז.

'איבעיא להו, מכר כל נכסיו מהו' — בקנין דוקא, ומעכשיו ולא לאחר מיתה — שלא תקנו שמועילה אמירה אלא במתנת שכיב מרע, שעשאה כירושה, אבל לא במכירה. וטעם הספק, כיון שמכר וגם הדמים נמצאים תחת ידו — גמר ומקנה ואם עמד אינו חוזר. או שמא כיון שמכר כל נכסיו, אומדים דעתו שלא מכר אלא מחמת מיתה (נמוקי יוסף. ונראה שאעפ"י שלדברי הנמו"י חוזר ב'מעכשיו', דוקא כשעמד, שאו יש אומדנא שדעתו לחזור. אבל בחליו אינו חוזר. אחיעזר ח"ג סח).

'הא דאיתנהו לזווי בעינייהו, הא דפרעינהו בחובו' — יש מפרשים (להפך מפרוש רשב"ם ורמב"ם): כשהמעות בעינם — אינו חוזר, לפי שנשארו הדמים אצלו והרי זה כנתן מקצת נכסיו, שאם עמד אינו חוזר. אבל אם פרע את חובותיו בדמים, הרי אין אצלו שיעור, הלכך אם עמד — חוזר (ר"י בן מגאש; רמ"ה. וכיו"ב פרש הרי"ב (בקדושין ג) שאם השאיר הדמים, הרי לא סבר בודאי שימות. וע' בנמו"י כאן ובשו"ת אחיעזר ח"ג סח).

'שכיב מרע שהודה מהו...' — הספק שנסתפקו כאן הוא באופן שמוחזק לנו שהנכסים שייכים לו, והודאתו לא נועדה אלא להקנותם, אבל במקום שסביר שהודאתו כנה — ודאי הודאת בעל דין כמאה עדים היא כבכל מקום, וכפי שמובא בתוס' (עפ"י נתיבות המשפט ס סק"י). ומשמע שם שנקט כן כדבר פשוט אליבא דכו"ע.

ובזה מיושב לכאורה כיצד ניתן לחזור מהודאתו כשעמד (עתו' ורא"ש), הלא אפשרות החזרה נובעת מכך שנחשב כאילו התנה עליה ב'אם אמות' (ע' רשב"ם קמו:), ומה שייך ענין תנאי בהודאה, הלא מודה שכך היתה המציאות? אלא י"ל שדנים זאת כהקנאה ולא כהודאה גמורה. וכבר עמד בזה בקהלות יעקב נדרים כ. ע"ש. עוד על הודאה בתנאי, ע' בחזו"א סנהדרין יז,ד; בית ישי קה — מוזכר לעיל קכח).

'מתנת שכיב מרע כירושה שוויה רבנן, כל היכא דאיתיה בירושה — איתיה במתנה, כל היכא דליתיה בירושה — ליתיה במתנה' — כמה ראשונים פסקו שדוקא כאשר נתן למי שראוי ליורשו, כגון איסור לרב מרי שהיה בנו, אלא שלא היתה הורתו בקדושה, דוקא או מתנתו אינה מועילה, כיון שלשון ירושה ומתנה לגבי יורש — אחת הן, ואם אתה אומר יקנה, נמצא זה כאילו יורש את אביו (עפ"י רמב"ם — זכיה ט,ז), או משום שחכמים דנהו שלא נתכוין לשם מתנה אלא לשם ירושה, וכיון שבאמת אינו יורשו — אינו במתנת שכ"מ (כן כתב הרי"ף), אבל גר שכיב מרע שנתן לאחרים — מתנתו מתנה (רב האי גאון, רי"ף, רמב"ם, סמ"ג. וכ"פ בשו"ע).

ואולם הרא"ש (כאן ובשו"ת טו,א) והראב"ד (בהשגותיו על הרי"ף ועל הרמב"ם) תמהו על כך, ולדעתם אין חילוק בדבר, ולעולם לא תקנו לגר שכ"מ שדבריו ככתובין וכמסורין. (וכן משמע ממשטות דברי התוס', ממה שהוצרכו להוכיח שדוקא גבי נתן יש קפידא, ולא גבי המקבל. וכן מהוכחתם מעבד. וכן הביאו הטור והרמ"א. וע"ע תרומת הדשן — שנב).

[יש מי שכתב לפרש לשיטה זו טעם הדבר שגר אינו יכול לתת במתנת שכ"מ — שלרובא לעולם לא חלה מתנת שכ"מ כי אם אחרי מיתה, שאז שייכת ירושה, ולא מחיים. הלכך גר הואיל ואין לו יורשים, כשמת יצא הכל מרשותו לגמרי, ורק על יורשו ניתן לצוות. עפ"י זכר יצחק עה.ב. וע"ש שפ"ל לפמש"כ המרדכי שמועילה מתנת שכ"מ שתחול שעה אחת קודם מיתתו. וערמב"ן].

'אי במעמד שלשתן — אי שלח לי לא אזילנא' — ולא חשש שאיסור ישלח אליו שליח ויאמר לו לתת לרב מרי בנוכחותו — מכאן שאין מועיל 'מעמד שלשתן' ע"י שליח של הנותן. וכן הדין נותן, כיון שהוא 'הלכתא בלא טעמא', הבו דלא לוסף עלה (רא"ש גטין פרק א, יח עפ"י רמב"ן. ומובא בתה"ד שמו). ויש מוכיחים מכאן ש'מעמד שלשתן' מועיל בעל כרחו של הנפקד, שאם לא, מדוע צריך לומר שלא ילך, ילך ולא יתרצה לו. ויש דוחים שמא יתבייש ממנו ויתרצה (רשב"א).

עוד הוכיח הרמב"ן (בתשובה, מובאת באבני מילואים קב, א) שנכסי גר המופקדים ביד אחר, ומת הגר — בעלי החובות אינם גובים מן הנפקד שזכה בנכסים. כי אם ניתן לגבות, היה איסור יכול לכתוב חוב כדמי כל נכסיו, כדי שיוכל רב מרי לגבות אותן תריסר אלפי זוזי בחובו. אלא משמע שגם אם היה עושה כן — לא היה מועיל. ואמנם יש שחלקו על שיטה זו ודחו הראיה. ע' באבני מילואים שם.

'איפקד רבא, אמר: קא מגמרי טענתא לאינשי ומפסדי לי' — משמע שלא הקפיד אלא על שלימדוהו טענה להפסידו ממון, אבל לא משום שלימדוהו דבר שקר. ומבואר שאין חוששין בכל כי האי גוונא ל'מחזי כשקרא' — משום שההודאה כשלעצמה מחייבתו ממון, וכמו שכתבו התוס' (לעיל מד: ד"ה דלא. וע"ע בתוס' להלן קעב: ד"ה אבל; כתובות קב. ד"ה אליבא) אודות המנהג לכתוב בהרשאה 'נתתי לו ארבע אמות בחצרי' (עפ"י שו"ת אור לציון ח"א י"ד ו).

[ע"ש אודות המתנת חמשה ימים לפני הפסק טהרה, באשה שהביזץ אצלה מקדים מדי ואי אפשר לה להרות. והורה לה לומר לבעלה כמה ימים לפני זמן בוא הוסת 'טמאה אני לך' ומאז תחל למנות חמשה, ע"ש. על ההשוואה בין הודאת בע"ד בדיני ממונות לדין 'שויה נפשא חתיכא דאיסורא' — עתוס' יבמות כה. שכל שמסתבר שמשקרת, אין אומרים 'שויה נפשא...'. וע' בזה בשו"ת אגרות משה אה"ע ח"ד יב. וכבר האריך בענין זה בשו"ת אור לציון בחלק אה"ע א-ג, ומסקנתו שם שדין 'שויה נפשא חד"א' באיסור ערוה, נלמד מהודאת בעל-דין בדיני ממונות, מגורה-שוה ד'דבר דבר'. והלך לשיטתו בהשוואתו זו].
ואולם יש שכתבו שאין מייעצים לכתחילה להודות בשקר (ע' פני יהושע קדושין כו. וכ"כ בשו"ת רב פעלים ח"ב אה"ע יד).

לעצם הדבר שהודאה עושה קנין גמור בבריא (כשיטת התוס' הנ"ל), ואף לענין דינים דאורייתא — אינו מוסכם בין הראשונים. ויש אומרים שמועיל רק כאשר החפץ אינו ברשות המוכר. וכן נחלקו האחרונים האם מועיל כשמודה שלא בפני עדים. ע"ע בראשונים ב"מ מו; שו"ת הרשב"א ח"ד נ; שו"ת הריב"ש קסא; תשב"ץ ח"א קנ"ג וכו'; שו"ת רשב"ש תקד; רמ"א חו"מ רנ"ז. וראה בהרחבת היריעה בשיטת הראשונים והפוסקים בקצות החשן קצד; ברכי יוסף חו"מ מ; שו"ת רב פעלים ח"ב אה"ע יד; קובץ שעורים תקלו.

יש מי שכתב שקנין 'אודיתא' אינו מועיל אלא במקום שזה שכנגדו אינו יודע בבירור שההודאה היא שקרית, כמו כאן, שרב מרי לא היה יודע בודאות שהודאתו שקר, כי אולי קודם שהפקידם אצל רבא הקנם לרב מרי ע"י אחר, [וכן מה שכותבין בהרשאה 'הקניתי לו ד"א בחצרי' — אולי יש לן], ועל כן,

כיון שמועילה ההודאה מן התורה שיהא מותר להחזיק, מועילה גם ליצור קנין, אבל אם שכנגדו יודע שאין ההודאה כלום, איך יועיל קנין נגדו (שו"ת אבני נור א"ח תקמב, אותיות כו-כו בשם גדול אחד. וחיזקו בסברא ובראה).

(ע"ב) ר' שמעון אומר: לעולם הוא בן חורין עד שיאמר...' — ע' במובא בגטין ח:ט.

'ככתבם וכלשונם'

'קא מגמרי טענתא לאינשי ומפסדי לי'

זו לשון החזו"א זצ"ל (לקוטים, חו"מ כא):

'לכאורה קשה, הא כל מזונותיו של אדם קצובין לו, כדאמר לעיל י' א, אלא שהאדם חייב בעשיה בעניני של עולם, והכא אין ראוי לת"ח להשתדל להפסיד את רב מרי.

ואע"ג שאם מת איסור, לא היה רבא חייב למסור לרב מרי, ואם היה מוסר אין רוח חכמים נוחה הימנו כמו שכתבו תוס', מכל מקום אם איסור נותן לבנו מחיים אין נכון להפסידו.

ואפשר דרבא היה לו צורך למעות בשביל צרכי ציבור, דהא בתענית (כ,ב) אמר רבא כולהו מצינא מקיימנא, ובודאי קיים והוי בני אשיתא רעיעתא דעניי, והוי זבין ירקא דפייש בערב שבת, ובשביל זה נתחייב בהשתדלות יתירא. וגם רב מרי לא היה קפיד בזה, שידע שבמעות מתעביד צדקה וחסד, ורב מרי היו מזונותיו מצויות וכדמשמע קצת ב"מ ע"ג ב'.

ויתכן דהא דאמרו בגמרא 'ובי רב הוה' היינו דאי לא היה בי רב, לא הוי רבא משתדל לעכבם, דחשיב כחילול השם, כדאמר יומא פ"ו א' דצריך שיהא דבורו עם בני אדם בנחת, וזה היה בעיני הדיוט כנוטה אחר הבצע, אבל בי רב הוה וידע דמעשיו לשם שמים, ולא קפיד'.

(ע"ע באגרות הראי"ה (ח"א עמ' קסב) שהוכיח בתוכחה מסותרת ואהבה מגולה, מחבר ספר אחד, אשר נכתב בספרו דברים אשר לא כדת אודות מעשה זה דאיסור גיורא).

הנה קטע ממכתב מאת הגר"מ מאוזו שליט"א שכתב אלי בענין מעשה זה:

'... מה שביקשתי לראות העתק דברי הראי"ה, כי יש לי סיפור אישי בזה. לפני למעלה מעשרים שנה קרתה לי תאונה קשה ל"א ושכבתי בבית חולים כשמונה חדשים. התחלתי לעסוק בפזיוותרפיה (כי חצי גוף היה משותק ל"א) והיה קשה לי עד מאד. והנה אזכור כי ביום שבת טו"ב שבט התשל"ד (כתשעה ימים אחר שנפלתי מקומה שלישית) שוחחתי בלימוד עם קרוב משפחה במסכת ברכות, והתגלגלה השיחה על מה שכתב הגרע"י שליט"א בהקדמתו לילקוט יוסף מהדורא קמא (שהופיע באותם ימים) כי רבא נשתבח בסברא ישרה, והמשכתי לומר שלדעתי גם הסיפור המובא בב"ב קמ"ט ע"א שמראה לכאורה חוסר יושר מצד רבא כלפי רב מרי, הכל רק דרך בדיחותא בעלמא, ולא איקפד רבא כלל ועיקר. כי אילו רצה רבא היה מעלים לגמרי שיש בידו י"ב אלפי זוזי משל איסור גיורא, ולמה לו לפרסם זאת ולמישקל ולמיטרי בזה, הלא יותר טוב לקחתם בשתיקה, ואם יבוא רב מרי אחר פטירת אביו לתבוע אותם יגיד לו אין לך שום זכיה בהם. (וזה לא כמו שנראה מדברי התוס' שם בד"ה דקא מגמרי וכו' תימה למה לא קיים רבא את דבריו וכו' ע"ש, כאילו איסור גיורא ביקש מרבא להעביר הכסף לרב מרי בנו, ובגמ' לא נזכר מזה כלל). אלא רבא באמת ובתמים רצה למסור הכסף לרב מרי, רק שביקש לחדד התלמידים כדרכה של תורה, למען ימצאו האופן שבו יוכל רב מרי לזכות ע"פ דין. (ואולי לזה כיוון רשב"ם שם שכ' כל אלו הדברים שאמר רבא

הלכות הן. ע"כ. ודו"ק). ואכן כך היה ומצא רב איקא האופן ד'אודיתא', ונפק אודיתא מבי איסור, ואיקפד רבא וכו' להעמיד פנים בלבד. ע"כ אמרתי לו ונרדמתי. זה היה בסביבות זמן מנחה של שבת רעוא דרעוין. וארא בחלומי והנה רבא ע"ה עומד עלי ומברך אותי בברכת כהנים יברך ה' וישמרך וגו'. את פניו לא ראיתי אבל נדמה לי שהיה נמוק קומה ושער זקנו ג'נג" נגע בפני, ובירך ונעלם. ואיקץ והנה חלום. ואכן במוצ"ש עלה פתאום בדעתי לרחוץ את הרגלים במים חמין (כידוע הרמז ומחב"ש לעצבותם נוטריקון חמין במוצאי שבת מלוגמא), וב"ה המצב היה הולך ואור עד שהמטפל התפלל כעבור כמה ימים לאמר 'הנה אתה מזוין את הרגלים ואינן כראבות לך'. כשאמרתי לו העצה של מים חמין וכו' ההביל אותה, אבל אני יודע שזאת שעורה לי (ונסיתי אותה יום יום) בזכות לימוד זכות על אחד האמוראים זיע"א...!.

דף קנ

'בדין הוא דלא ליתני קרקע, ואידי דתנא רישא רבי עקיבא אומר קרקע כל שהוא חייבת בפאה ובבכורים... משום הכי קתני קרקע' — מכך שלא אמרו 'אידי' משום משנת 'כתב לאשתו קרקע כל שהו' שהיא סמוכה יותר למשנת שכיב-מרע, יש להוכיח כשיטת השאילתות (ויחי, לג) שאם כתב לה מועיל אפילו במטלטלין, ואם כן גם שם 'קרקע' לאו דוקא (מרומי שדה. ויש ליישב קצת לפי"ו את הערת הרש"ש כאן על הרע"ב).

'קרקע כל שהוא חייבת בפאה ובבכורים...' — בירושלמי (פ"ג דפאה) מביא ברייתא: 'תני: והראיון'. ובעקבות זה אמרו כמה אמוראים שמי שאין לו קרקע פטור מן הראיה. וכך אמר רבי אמי בבבלי (פסחים ת:). והרמב"ם השמיט הלכה זו, כפי דרכו לפסוק כהמשניות, והמשנה לא הזכירה 'והראיון' (מהגר"א נבנצל שליט"א).

'חמש רחלות גוזזות מנה ופרס...' — לכאורה שיעורים הללו הינם מהלכה למשה מסיני, כשאר שיעורים שבתורה (קובץ שעורים. ותמה על דברי התוס' שתמהו על מקור השיעורים הללו). עוד בענין שיעורי ראשית הגז, ובבאור דברי רבי דוסא וחכמים — ע' ביוסף דעת חולין קלו.

'אמר מטלטלי לפלניא — כל מאני תשמישיה קני' — הראשונים בארו מתי מתנה או מכירה בלשון רבים מורה על מיעוט רבים — שנים, ומתי היא כוללת הכל. וכתב הריטב"א: כל מקום שמייחס הדברים אליו, כגון 'בתי, נכסי, מטלטלי — אפילו הם ריבוא, כולם בכלל. ורק כשאמר 'בתים' 'קרקעות' וכדו' — מיעוט רבים שנים. ובעל המאור כתב: לא אמרו מיעוט רבים שנים, אלא כשאומר לשון פרטית, כמו קרקעות, בתים, עבדים ופרדסים, אבל כשתופס לשון כללית, כגון מטלטלים או נכסים — ריבה הכל. 'זוה דבר אמת ונכון ממלאכת ההגיון. ועליו היה סומך קרובו מורי הרב הריני כפרת משכבו' (לשון הריטב"א. ו'מורי הרב' היינו הרא"ה (רבי אהרן הלוי), שהיה קרוב משפחה לר' זרחיה הלוי בעל המאור).

'ע"ב) 'זבכולהו מטלטלי הוי שויר, לבר מכתובה דאמקרקעי תקינו רבנן, ממטלטלי לא תקון רבנן' — הוכיחו ראשונים מכמה מקומות (קדושין סה; נדרים סה; ועוד) שמדין הגמרא אין גובים כתובה